

Beke József

„Csak jó szerencsét adjon hát az Isten...”

Zrínyi Miklós szóláskincse

A 400 éve született Zrínyi Miklós azok közül való, akik hittek benne, hogy a kor gyötrött magyarságának nemcsak erős karra, éles kardra, hanem a megmaradás biztos hitére is szüksége van. Azt akarta beletáplálni már-már hitevesztett kortársaiba, hogy a hősiesség és az összefogás révén esélyük lehet a megmaradásra a török túlerővel szemben is. Erről szól a *Szigeti veszedelem* című monumentális eposza, erről próbálnak meggyőzni kitűnő hadtudományi művei, sőt levélírás közben is leginkább ez a gondolat vezeti pennáját. Mindenáron hatni akar írásaival, mindenkit meg akar győzni igazáról, és azt is tudja, hogy a meggyőzés leghatásosabb eszközei nem az elvont elmélkedések, hanem az élettapasztalatot magukba sűrítő jóízű szólások, szemléletes szóláshasonlatok, amelyek között lehet közismert is, egyéni is, iskolázott emberre valló is, népi gyökerű is: „az idő múlik, az occasio [= alkalom] elrepül”; „sok bába között el kell veszni a gyermeknek”; (nemesi és jobbágyi katonák) „mind egy bordában szöttek vagyunk”.

Ahogy a mély gyökerű közmondások, a szemléletes szólásfélék jellemzőek egy emberi közösségre, mert betekintést engednek a csoport világlátásába, gondolkodásmódjába, értelmi és érzelmi világába, ugyanúgy jellemezhet egy embert is az, hogy belőlük mit ismer, mit hogyan használ, sőt esetleg körüket mivel gazdagítja. Az alább közölt szólásszerű nyelvi elemek révén bepillantathatunk XVII. századi eleink egyik legszélesebb látókörű, sokoldalúan művelt és kiemelkedően tehetséges magyarjának csodálatos értelmi-érzelmi gazdagságába.

Bizonyos, hogy Zrínyi tudatosan alkalmazza azokat az idesorolható, bár ma már nem közismert, esetleg önmaga által megfogalmazott szemléletes és elgondolkodtató nyelvi eszközöket, amelyeket különösen akkor használ, amikor tanítani akar, olvasóit meg akarja győzni valamiről. A *Vitéz Hadnagy* című, hadászati témájú prózai művében egy latin nyelvű szöveg tanulságát így fordítja és sűríti magyarra: „Akkor várhatni minden jót, mikor a kapitány parancsolatját a vitézek serénysége követi”, majd megtoldja ezzel az iskolázatlanabb olvasó számára is jól érthető szólással: „mert nehéz nyulat fogatni, mikor bottal úzik az ebeket utána”.

Kifejezetten szereti az ilyen egyszerű, világosan érthető, tanulságos kifejezéseket: „rossz arculcsapás az, amiért kettőt adnak”; a baljós előjelek komolyan vételére így figyelmeztet: „hamar kű esik ott, hol az ég zörrenik”; az egységes vezetés szükségességére így: „egy fő, sok fark kell, nem sok fő”; „mindenütt vesztettek, ahol két feje volt a hadnak”, és lényegileg ugyanerre utal ez a versora is: „Mi fejetlenül mit teszünk kézzel, lábbal?” Azt, hogy ésszel a túlerőt is le

lehet győzni, így bizonyítja: „a medve erősebb az embernél, a párduc gyorsabb, az oroszlán serényebb, mégis az ember mindeniket meggyőzi okossággal”. Tudja, hogy a harcban fontos az előre gondolkodás, az elővigyázatosság: „ne légy olyan, mint a hal, amely nem gondolja, visszajöhet-e a varsábul, csak menten mégyen belé”. Egyik versében a jelentéktelennek látszó, de gyakori cselekvés eredményességére így utal: „Hangya-nyom kűsziklán esmerszik [= meglátszik] üdővel.” Zrínyi néhol egy-egy példabeszédet is felhasznál a vitézek okítására: amikor az álmokról és a rossz előjelekről értekeznek, felidézi egy római hadnagy esetét, akinek katonáit „midőn egy harkály mind elijesztette volna, hogy ritkán és rútul szólott, fogta a kézját és nyilat, úgy lőtte, hogy mindjárt leesett a fáról, osztán visszafordulván a vitézekhez azt mondta nekik: Látjátok-é vitézek, miképpen csalatkoztok; azt tudjátok, hogy e madár jövendő tud mondani, s miért hát maga szerencsétlenségét meg nem jövendölte?”

Zrínyi szólásféleségeit vizsgálva szem előtt kell tartani, hogy az ő korának magyar nyelve mai szemmel néhol csapdákat is tartogat, mert az eltelt évszázadok alatt egyes kifejezéseinek értelme megváltozhatott. Olyan szólásra is van tehát példa Zrínyi műveiben, amelyet a maival éppen ellenkező értelemben használunk. Közismert, hogy mostanában inkább csak negatív értelemben használjuk ezt a szólást: „meglátogatta az isten = nagy csapás, sok baj érte”. De Zrínyi leveleiben többször is előfordul ez a kifejezés, mégpedig csakis kedvező jelentésben. Az árván maradt két Zrínyi fiúcska így indítja a levelet Batthyány Ferencnének, szeretett gyámnyjuknak: „Látogassa meg Isten Nagyságodat jó egészséges hosszú étellel”. Jóval később Zrínyi a „Nagyságos” II. Rákóczi György fejedelemnek írott levelében így nyilatkozik: „...megalégedtem bizony az Isten ajándékaival, kivel [=amivel] engem állapotom szerint meglátogattott érdemem fölött”. Tehát úgy látszik, ennek a kifejezésnek akkor inkább a pozitív kicsengésű értelmezése élt, ezért olvashatjuk kedves atyai barátjához, Batthyány Ádámmal írott levelében is: „Minden kívánsági szerint való jókkal látogassa meg Isten Kegyelmedet”.

Természetes, hogy Zrínyinek saját politikai és hadászati tapasztalatai alapján megvan a maga sajnálatos véleménye arról a gyakran fölmerülő kérdésről, hogy a törökök ellen számíthatunk-e idegen segítségre. Említett eposzában így fogalmaz: „Míg nem látják égni magok házokat, / Nem segíti senki meg szomszéd házokat.” Egy másik írásában ezt találjuk: „a mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk”, egy harmadikban ezt: „egy április szeléhez hasonlóak voltak az idegenek segítségei”. Véleményét jól mutatja ez a frappáns, igazán szókimondó kifejezés is: „akinek nem borja, nem nyalja”.

Zrínyi stílusára általában jellemző, hogy bővelkedik az életszerű, szemléletes kifejezésekben, amelyek mindig képzelőerőt kívánnak az olvasótól, ugyanakkor megindítják fantáziáját, mert sohasem csak szó szerint értelmezendők, látni kell mögöttük az áttételes mondanivalót. Egyik levelében így ír Batthyány Ádámnak: „Az én katonáim minden héten jó szerencsékkel járnak, de tegnapelőtt beleharaptak a savanyúban valamennyire...”, s elsorolja, hogyan fordult meg a jó szerencse. Ez a „savanyúba harapás” nagyszerűen érzékelteti a történeteket, ugyanis nem igazán tragikus fordulatról van szó, csupán arról, hogy a szóban forgó portyázó kisebb magyar csapat egy kezdeti győzelem után hazafelé jövet figyelmetlenné vált, és a törökök utolérték őket, sőt visszanyerték

tőlük a zsákmányt. S hogy Zrínyi kifejezésmódjában ennek a „savanyúságnak” megvan a maga szerepe, azt bizonyítja a *Vitéz Hadnagy* egy helye, ahol ez ugyancsak a sikertelenséget, a kudarcot jelenti: „Az ifjak, akiknek még a szerencse gyümölcseinek savanyúsága össze nem vonta az ajkukat, hamarabb próbálnak mindenféle próbát.” Ezzel arra utal, hogy a fiatalok tapasztalatlanságából gyakran meggondolatlanság fakad, így aztán könnyelműen kockáztatnak.

Zrínyi számtalanszor kényszerült megtapasztalni, hogy a hadászatban nagy szerepe van a szerencsének. Nem véletlen, hogy személyes jelmondataként ezt a latin mondást ismerjük: „Sors bona nihil aliud”, vagyis: Jó szerencse, semmi más”, és ezt a saját fordításában így olvashatjuk: „Csak jó szerencsét adjon hát az Isten, semmi többet nem kell kívánnunk.” Igen érdekes egyébként, hogy Zrínyinek ez a jelszava minden valószínűség szerint saját szüleményének látszik, ugyanis egy alapos szakcikk ezt állapítja meg: „magát az egész kifejezést sehol nem találtuk ebben az alakban” (Ferenczi Zoltán: *Zrínyi jelszava*, Budapesti Szemle, 1921).

A *Vitéz Hadnagyban* a hadi szerencse jelentőségére így figyelmezteti a kortársait: „okosan tartsad a szerencsét, ha rossz, ne hajolj előtte, ha jó, ne bízd magad véle”. Itt természetesen idézi ezt a latin mondást: „quisque suae fortunea faber”, de nem ebben a mai közismert formában fordítja: „mindenki a maga szerencséjének kovácsa”, hanem saját régies nyelvén magyartja: „a szerencsének formája és alkotmánya az emberben magában kovácsoltatik”. Egy másik helyen pedig a szerencse forgandóságát hangsúlyozza, amikor (latin minták alapján) a szerencse asszony voltát ecseteli, illetve ennek szokásos ábrázolását magyarázza: „hogy golyóbison áll, azt értsd rajta, hogy nem állhat egy nyomban sokáig, elfordul (ha akarna is veszteg állani) a golyóbis a lába alatt”.

Jellemző Zrínyi fogalmazási módszerére az is, hogy kedveli a szemléletes, alaposan kifejtett, kibővített párhuzamokat. Ezeket leginkább hasonlattal indítja, ebből bontja ki a párhuzamba vont fogalmak egyre több rokonítható sajátosságát: „A jó hír [=a vitézi hírnév] olyan, mint a vas lánc, amely nem egy karikából léssen meg, sem háromból, sem tízből, hanem sokbúl: így egy cselekedettel nem mindjárt nyerhetsz jó hírt és nevet, sem egynehánybúl, hanem sokbúl, és ha nyersz is, s veszteg heversz, elvész a híred, mint a vas láncot a rozsdá megeszi... Köss azért karikát karikához, és úgy léssen lánc; ne bízd arra magad: én immár megmutattam magamat, ki vagyok, elég az: mert szintén azzal veszted el magadat” (*Vitéz Hadnagy*).

Még bővebb és összetettebb az a fejtegetés, amelyben a vitézséget az órával állítja párhuzamba: „Nincs hasonlatosság, ami jobban egyezzek egymással, mint a vitézség az órával [...] mert valamint annak nyughatatlansága soha meg nem szűnik, soha forgása meg nem áll, úgy a vitéz ember szorgalmatosságának soha megszűnni nem kell [...] az jó órát sok részből [...] sok kerékből csinálták meg [...] és ha annak legkisebbik része is megbomlik, mind a többi is hiábanvaló és haszontalan. Így szintén az a virtus, amit mi vitézségnek nevezünk, sokféle más apró virtusokból fel van építve, akiknek mind jóknak [...] kell lenni. A vitézségnek óráinak kerekei ezek: józanság, vigyázás, szorgalmatosság [...] tudomány, bátorság [...] gyorsaság és száz más [...] De mind ezek is hiában valók, ha egyik kiugrik helyéből, vagy eltörik, vagy megbomlik s megcsorbul, [...] egy szorgalmatosság, egy vigyázás törjék ki ebből az órábul,

ihon az egész óra eltörött, egy részegség, amely az óra kerekeinek rozsdája, álljon belé, ihon nem fog forogni tovább az óra. Azért valamint az órát szoktuk őrizni töréstől és rozsdától, úgy kell a vitézségnek rozsdáitól, a melyek azok: részegség, henyélés, röstség, tunyaság és száz más [...] mert [...] minden virtusnak rozsdája vagyon.” Bámulatos a két fogalomnak az a mesteri egymásba fonása, amit itt láthatunk, lenyűgöző, ahogyan a hasonlatosság párhuzamából lassanként azonosítás lesz, sőt egészen modernül hat, ahogyan a két dolog részei és ezek azonosítható tulajdonságai – megőrizve a párhuzamot – fokozatosan bővülnek: *állandó mozgás – kerekek – rozsdá* az egyik oldalon, *állandó figyelem – pozitív-negatív tulajdonságok* a másik oldalon.

A költő-hadvezér Zrínyi Miklós élete, katonai és költői munkássága példa az utókor számára. Aligha véletlen, hogy a *Vitéz Hadnagy* itt következő figyelmeztető szavainak költői visszhangja támadt évszázadok múltán: „miként az erdei kan, ha vadászok kergetik, megáll és holtig nagy merészséggel oltalmazza magát, úgy a vitéz embernek is kell cselekedni; mikor annyiban jut állapotja, hogy nincs más mód becsületes megmaradásában, utolsó lélegzetig kell vitézséget mutatni”.

Talán feltételezés csupán, hogy szegedi egyetemi tanulmányai során megakadt a szeme Zrínyi előbbi sorain Radnóti Miklósnak, és így születtek az itt következő sorok:

S úgy élek mostan is, mint a bika, de mint
 bika, aki megtorpan a tücskös rét közepén
 és fölszagol a levegőbe. Érzi, hogy hegyi erdőkn
 az őzbak megáll; fülel és elpattan a széllal,
 mely farkascorda szagát hozza sziszegve, –
 fölszagol s nem menekül, mint menekülnek
 az őzek; elgondolja, ha megjön az óra, küzd
 és elesik s csontjait széthordja a tájon a horda...
 Így küzdök én is és így esem el majd,
 s okulásul késő koroknak, csontjaim őrzi a táj.
 (*Mint a bika*)

De az is lehet, hogy csupán a „becsületes megmaradás” kényszerű ismétlődése ez a magyar sorsban és irodalomban.